К90

3562-р

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

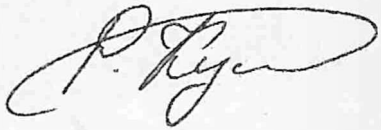
КУЛАКОВ РУСЛАН СТАНІСЛАВОВИЧ

УДК: 37.015.3 (043.3)

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЇХ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Спеціальність 19.00.07 –
педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2013

8830

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник доктор психологічних наук, професор **Павелків Роман Володимирович,** Рівненський державний гуманітарний університет, директор Інституту психології і педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор **Чернобровкін Володимир Миколайович,** Луганський національний університет імені Т. Г. Шевченка, завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук, доцент **Шкарлатюк Катерина Іванівна,** Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, доцент кафедри медичної психології та психодіагностики.

Захист відбудеться „19" березня 2013 р. о 14^{00} год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова 9, м. Київ, 01601

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова 9, м. Київ, 01601

Автореферат розіслано 18 лютого 2013 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний ринок праці вимагає професіоналів високої кваліфікації, які здатні швидко адаптуватися до мінливих умов життєдіяльності, готові самостійно приймати рішення і брати на себе відповідальність за їх виконання, вміють працювати в команді та організовувати колег для досягнення професійних цілей, володіють професійною етикою ділового співробітництва, мають сформовану систему культурних цінностей, що дає змогу успішно конкурувати на ринку праці. Досягненню в майбутньому таких соціально-професійних стандартів сприяє система психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання, яка ґрунтується на особливостях становлення самооцінки та професійних домагань як психологічних детермінант цього процесу в ранній юності.

Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми становлення самооцінки й рівня домагань особистості в процесі розвитку її свідомості та самосвідомості розкриті в працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Божович, І. Булах, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Максименка, В. М'ясищева, Р. Павелківа, К. Платонова, Н. Побірченко, С. Рубінштейна та ін. Вченими виявлено психологічні особливості їх взаємозв'язку, схематично представлені в наукових дослідженнях як "циркулярна реакція" (С. Рубінштейн), "афект неадекватності" (Л. Божович, Л. Славіна), "тріада ризику" (Н. Білкіна-Михеєва, Б. Братусь, Л. Бороздіна, І. Альошина, Г. Меднікова, Е. Залученова, К. Сидоров та ін.), "захист самооцінки" (А. Петровський, М. Ярошевський, А. Брушлінський), "особистісна значущість" (В. Шадриков, В. Аверин та ін.), "самоповага, успіх, домагання" (В. Магун), "мотивація дефіциту, мотивація зростання" (Є. Ільїн) та ін.

Зарубіжними вченими (Дж. Аткінсон, Дж. Баррет, А. Блут, Т. Дембо, У. Джеймс, Р.Дженс, С. Кох, К. Левін, Д. Роттер, Р. Фішер, Ф.Флеммінг, Д. Френк, Х. Хекхаузен, Ф. Хоппе, К. Хорні та ін.) такі особистісні конструкти як "самооцінка" та "рівень домагань" індивіда вивчаються в контексті мотивації досягнення, яку розглядають як ціль актуальної дії та рівень її складності, обраної на основі самооцінки попередньо виконаних різних за складністю видів завдань у визначених заздалегідь об'єктивних умовах її досягнення.

У дослідженнях проблеми професійного розвитку та професійного самовизначення особистості (Г. Балл, А. Бобровська, С. Богомаз, В. Бодров, С. Вершинін, Ж. Вірна, О. Гриньов, Е. Головаха, Е. Зеєр, Є. Климов, Д. Леонтьєв, А. Маркова, Н. Матяш, Л. Мітіна, Л. Мороз, Р. Пасічняк, Н. Побірченко, М. Пряжніков, В. Рибалка, В. Сафін, В. Синявський, О. Турчіна, Б. Федоришин, В.Чернобровкін, К. Шкарлатюк та ін.) рівень домагань і самооцінку пов'язують з репрезентацією в самосвідомості суб'єкта картини бажаного професійного майбутнього і свого місця в ньому, змістовим феноменом якої є образ "Я".

Окремі аспекти становлення самооцінки та рівня домагань особистості розкриті в дисертаційних дослідженнях К. Сидорова (феномен невідповідності рівня самооцінки та домагань у ранній юності), Є. Залученової (співвідношення самооцінки та рівня домагань і їх вплив на особистісні особливості), Є. Зинько (співвідношення характеристик самооцінки та рівня домагань за параметрами стійкості й адекватності), А. Федяєва (співвідношення рівня домагань, мотивації досягнення і самооцінки на етапі професійного становлення особистості), Г. Меднікової (самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система), Н. Резанової (рівень домагань у системі особистісних устремлінь), А. Єрофєєва

(розвиток методів дослідження рівня домагань), Л. Долгих (вплив статеворольових стереотипів на кар'єрні домагання молоді), Ю. Котенко (психологічні особливості розвитку самооцінки старшокласників в умовах профільної диференціації), Н. Матяш (психологічна готовність до професійного самовизначення дітей-сиріт в умовах допрофільної підготовки), Р. Пасічняк (психологічні особливості особистісного самовизначення старшокласників), В. Сафіна (психологія самовизначення особистості), В. Сметаняк (психологічні особливості ціннісного самовизначення старшокласників) та ін.

Проте, незважаючи на досить широку представленість у психології теоретичних, інструментальних і прикладних аспектів вивчення самооцінки й рівня домагань особистості в процесі розвитку її свідомості та самосвідомості, проблема їх становлення в контексті професійного самовизначення старшокласників досліджена недостатньо. Крім того, в практиці існує ціла низка суперечностей, а саме: між сучасними вимогами ринку праці до професій та діючою системою психологічного супроводу професійного самовизначення особистості раннього юнацького віку в середовищі профільного навчання; між потребою підтримки професійного самовизначення дітей раннього юнацького віку в сучасній профільній школі та традиційною системою професійної орієнтації учнів, у якій вони є пасивними споживачами профорієнтаційних послуг; між актуальною потребою соціальної ситуації розвитку старшокласників і профорієнтаційним потенціалом профільного навчання, специфіка якого дозволяє формувати реалістичний рівень професійних домагань та адекватну самооцінку в процесі професійних випробувань.

Актуальність проблеми та недостатній рівень розробленості її концептуального й прикладного аспектів у межах педагогічної і вікової психології зумовили вибір теми дослідження **"Особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення".**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідної теми кафедри вікової та педагогічної психології Інституту психології і педагогіки Рівненського державного гуманітарного університету "Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис", державний реєстраційний № 0106W000636. Тема дисертації затверджена вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова МОН України (протокол № 11 від 22 травня 2008 року) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 7 від 30 вересня 2008 року).

Мета: теоретично обґрунтувати й експериментально дослідити особливості становлення самооцінки та рівня домагань особистості в ранній юності, розробити розвивально-корекційну програму психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання.

Завдання:

1. Визначити теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант професійного самовизначення.

2. Уточнити сутність поняття "самооцінка", "рівень домагань" і "готовність до професійного самовизначення" старшокласника та виявити психологічні особливості їх становлення в ранній юності.

3. Визначити типологію професійного самовизначення особистості старшокласників.

4. Розробити розвивально-корекційну програму психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання, експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт: професійне самовизначення особистості.

Предмет: особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення.

Гіпотеза: когерентність (узгодженість) та дивергенція (неузгодженість) самооцінки, рівня домагань і готовності старшокласника до професійного самовизначення, які утворюють "трикутник професійного самовизначення", визначають типологію професійного самовизначення особистості в ранній юності (гармонійний, розбалансований і дисгармонійний тип професійного самовизначення старшокласника) та зумовлюють зміст психологічного супроводу кожного з цих рівнів з метою підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласника у середовищі профільного навчання.

Методи дослідження: *теоретичні* (теоретико-методологічний аналіз, систематизація та узагальнення психолого-педагогічної і науково-методичної літератури з проблеми дослідження); *емпіричні* (цілеспрямоване спостереження, психодіагностичне тестування, індивідуальні та групові бесіди, констатувальний та формувальний експерименти); *математичної статистики* (згладжування генеральної тенденції, характеристика варіаційних рядів за темпом приросту значень, оцінка генеральних середніх арифметичних, порівняння вибірок за t-критерієм Стьюдента, методи комп'ютерної обробки експериментальних даних (програма Statistica) та якісної інтерпретації результатів дослідження).

Для досягнення поставлених цілей дослідження застосовано комплекс *методик*: "Діагностики рівня розвитку готовності старшокласника до професійного самовизначення" Л. Кабардової у модифікації О. Мельника, адаптованої методики "Незакінчені речення", тест "Мотивація досягнення" А. Мехрабіана і М. Магомед-Емінова, "Вольового самоконтролю" А. Звєркова та Е. Ейдмана, "Самооцінки" Р. Павелківа, "Рівня домагань" В. Гербачевського, методики Дембо-Рубінштейн у модифікації Г. Прихожан.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступеня № 24, 28 м. Рівне, у міжшкільному навчально-виробничому комбінаті м. Рівне. Загальна кількість досліджуваних становила 535 осіб, з них 254 старшокласники на констатувальному (перший етап – 115 учнів 10–11 класів, другий етап – 139 учнів 11 класу) та 281 особа на формувальному етапі експерименту (експериментальна група – 134 старшокласники і контрольна група – 147 осіб).

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

– *вперше* досліджено особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників, когерентність і гетерохронність яких зумовлює специфіку та психологічні особливості процесу їхнього професійного самовизначення; доведено, що самооцінка, рівень домагань і готовність до професійного самовизначення утворюють "трикутник професійного самовизначення старшокласника", в якому узгодженість (розбалансованість) його складових визначає типологію професійного самовизначення особистості в ранній юності (гармонійний, розбалансований і дисгармонійний тип професійного самовизначення старшокласника); обґрунтовано та розроблено

розвивально-корекційну програму психологічного супроводу професійного самовизначення особистості на основі корекції самооцінки (у контексті обраної професії) та формування реалістичного рівня домагань старшокласників, а також обґрунтовано зміст (збалансування складових "трикутника професійного самовизначення"), етапи (діагностичний, корекційно-розвивальний) та форми (індивідуальна та групова профконсультація, тренінг "Моє професійне майбутнє") профорієнтаційної роботи практичного психолога в умовах профільного навчання у старшій школі;

– *розширено й доповнено* психологічний зміст понять "самооцінка старшокласника" (цінність, значущість, якою індивід наділяє себе в цілому та окремі аспекти своєї особистості, діяльності та поведінки), "рівень домагань старшокласника" (прагнення досягнути цілей тієї складності, на яку він уважає себе здатним і в основі якої лежить така оцінка своїх можливостей, збереження якої стало для нього потребою) і "готовність старшокласника до професійного самовизначення" (особистісне новоутворення раннього юнацького віку, яке виявляється в цьому віці уточненням майбутнього соціально-професійного статусу і початком формування необхідних для обраної професії професійно-важливих якостей в умовах поглибленого вивчення профільних навчальних предметів);

- *набуло подальшого розвитку* уявлення про організацію психологічного супроводу підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласника у середовищі профільного навчання.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що систематизовані діагностичні методики визначення типології професійного самовизначення особистості у ранній юності та розроблена розвивально-корекційна програма психологічного супроводу професійного самовизначення особистості на основі корекції самооцінки (у контексті обраної професії) та формування реалістичного рівня домагань старшокласників; апробований зміст індивідуальної та групової профконсультації, профорієнтаційний тренінг "Моє професійне майбутнє" та "Робочий зошит старшокласника", які можуть використовуватися практичними психологами в навчально-виховному процесі сучасної старшої профільної школи для організації професійної орієнтації старшокласників. Результати та висновки дослідження можуть доповнити зміст навчальних курсів "Вікова психологія" та "Психологія профорієнтації".

Апробація та впровадження результатів дисертації. Результати дослідження доповідалися та отримали схвалення на 7 Міжнародних науково-практичних конференціях, на 7 Всеукраїнських науково-практичних конференціях, на щорічних звітних наукових конференціях викладачів, співробітників, докторантів, аспірантів та студентів Рівненського державного гуманітарного університету (2008–2012 рр.), засіданнях кафедри вікової та педагогічної психології Інституту психології і педагогіки РДГУ, засіданнях кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2005-2009 рр.).

Результати дисертації *впроваджено* у навчально-виховний процес загальноосвітнього навчального закладу І-ІІІ ступеня № 24 м. Рівне (довідка №153 від 18.09.2012р.), загальноосвітнього навчального закладу І-ІІІ ступеня № 28 м. Рівне (довідка №298 від 15.11.2012р.), міжшкільного навчально-виробничого комбінату м. Рівне (довідка № 192 від 21.11.2012р.), Національного університету "Острозька академія" (довідка №353 від 27.12.2010р.), Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 562/1 від 04.05.2011р.), Уманського

державного педагогічного університету ім. Павла Тичини (довідка №2442/01 від 12.09.2012р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка №137 від 02.10.2012р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображені в 13 одноосібних наукових працях, серед яких 7 статей у фахових виданнях, затверджених ДАК України, 4 статті в матеріалах конференцій, 2 статті в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 243 найменування (з них 17 іноземною мовою), 2 додатків на 64 сторінках. Основний зміст роботи викладено на 170 сторінці. Робота містить 8 таблиць, 4 рисунки на 10 сторінках. Повний обсяг дисертації – 258 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; сформульовано мету, об'єкт, предмет і завдання; окреслено теоретико-методологічну та експериментальну базу, розкрито методи дослідження, визначено наукову новизну та практичну цінність роботи; представлено дані про апробацію і впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – "Теоретичні засади вивчення проблеми становлення самооцінки й рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення" - представлено теоретичний аналіз наукових праць з теми дослідження; проаналізовано сучасні дослідження формування і розвитку в особистості самооцінки та рівня домагань; визначено стан проблеми дослідження самооцінки, рівня домагань і професійного самовизначення особистості у ранньому юнацькому віці; уточнено зміст понять "самооцінка", "рівень домагань" і "професійне самовизначення старшокласника".

Теоретичний аналіз проблеми дав змогу дійти висновку щодо взаємозв'язку самооцінки, рівня домагань особистості та її досягнень у діяльності, які в дослідженнях схематично представлені як "циркулярна реакція" (С. Рубінштейн), "афект неадекватності" (Л. Божович, Л. Славіна), "тріада ризику" (Н. Білкіна-Михєєва, Б. Братусь, Л. Бороздіна, І. Альошина, Г. Меднікова, Е. Залученова, К. Сидоров та ін.), "захист самооцінки" (А. Петровський, М. Ярошевський, А. Брушлінський), "особистісна значущість" (В. Шадриков, В. Аверин та ін.), "самоповага, успіх, домагання" (В. Магун) та "мотивація дефіциту, мотивація зростання" (Є. Ільїн). Психологічними особливостями такого взаємозв'язку є варіативність, гнучкість та значущість сформованого на основі самооцінки рівня домагань, які забезпечують людині можливість легко розмежувати ідеальну, загальну та актуальну цілі з метою захисту своєї самооцінки. Співвідношення між ними, які задані й особистісно прийняті з пристрасним бажанням досягнути результату, виступають у якості детермінанти цілепокладання, а протиріччя між ними необхідною умовою, рушійною силою, джерелом розвитку особистості.

Визначено, що в сучасних умовах самооцінка та рівень домагань, їх взаємозв'язок та значущість для розвитку особистості набули нового змісту завдяки результатам досліджень психологічних механізмів та особливостей функціонування процесів не лише свідомості, а й самосвідомості (І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, Ж. Вірна, Л. Долинська, С. Максименко, А. Новохатько, Р. Павелків, Н. Побірченко, В. Рибалка, М. Савчин та ін.) Ці результати уможливили висновок щодо значущості самосвідомості та її таких провідних конструктів як самооцінка та домагання в професійному

самовизначенні особистості, які забезпечують репрезентацію суб'єктивної картини бажаного професійного майбутнього (Е. Зеєр, Є. Климов, Д. Леонтьєв, А. Маркова, Л. Мітіна, Н. Побірченко, М. Пряжніков, В. Рибалка, В. Сафін, В. Синявський, Н. Татенко, Т. Титаренко, Н. Федоришина, Б. Федоришин, А. Фонарьов та ін.). Процес їхнього розвитку тривалий і складний, він набуває на різних вікових етапах своїх особливостей, збагачуючись новим психологічним змістом.

Доведено, що самооцінка старшокласника є компонентом самосвідомості, яка містить у собі знання про власну самоцінність, оцінку самої себе через ієрархію значущих цінностей. Це цінність, значущість, якою індивід наділяє себе в цілому та окремі аспекти своєї особистості, діяльності та поведінки. Рівень домагань особистості – це її прагнення досягнути цілей тієї складності, на яку людина вважає себе здатною. В її основі лежить така оцінка своїх можливостей, збереження якої стало для людини потребою.

Теоретично узагальнено результати сучасних дисертаційних досліджень і розподілено на три групи: перша група – дослідження що мали на меті виявити структурні, функціональні та індивідуально-типові взаємозв'язки (розбіжності) розвитку загальної і часткової самооцінки та рівня домагань впродовж окремих вікових періодів (молодший шкільний, підлітковий і юнацький вік) (Л. Бороздіна, А. Срофеєва, Г. Меднікова, Н. Резанова, К. Сидоров та ін.); другу групу складають дисертаційні дослідження, спрямовані на виявлення співвідношення рівня домагань, мотивації досягнення та самооцінки на етапі професійного становлення особистості (І. Альошина, Л. Бабанін, Л. Бороздіна, С. Воронова, Е. Григорян, Є. Залученова, Є. Зинько, В. Магун, Т. Титаренко, А. Федяєв та ін.); третя група досліджень спрямована на розробку методів дослідження самооцінки та рівня домагань за параметрами їх узгодженості та дивергенції. (О. Арестова, Є. Зинько та ін.).

На основі аналізу праць сучасних вчених (Г. Балл, Є. Климов, А. Маркова, К. Платонов, П. Перепелиця, К. Платонов, Н. Побірченко, М. Пряжніков, В. Рибалка, О. Туриніна, Б. Федорищин та ін.) доведено й уточнено сутність професійного самовизначення старшокласників, виявлено місце і значущість у його структурі таких особистісних конструктів як самооцінка і рівень домагань. Результатом професійного самовизначення у вік ранньої юності є психологічна готовність до професійного самовизначення, яка свідчить про уточнення майбутнього соціально-професійного статусу особистості в старшому шкільному віці й початок формування необхідних в майбутньому професійно-важливих якостей в умовах профільного навчання. Зміст навчального профілю, тісно пов'язаного з відповідною сферою професійної діяльності людини, чітко задає комплекс особистісно-професійних вимог, які необхідні для досягнення в майбутньому професійної майстерності на конкретному робочому місці.

Виявлено, що сучасні дослідження (А. Бобровська, С. Богомаз, І. Бушай, М. Валітов, О. Вернік, Л. Долгих, Ю. Котенко, Н. Матяш, Р. Пасічняк, В. Сафіна, В. Сметаняк та ін.) зосереджені передусім на вивченні значущості самооцінки в структурі професійного розвитку особистості. А особливості становлення самооцінки і рівня домагань на етапі професійного самовизначення особистості в ранній юності в якості спеціального предмету дослідження не виступали. Недостатньо вивченими є також особливості та специфіка становлення рівня домагань та самооцінки учнів у середовищі профільного навчання, зміст якого визначає провідну діяльність, соціальне середовище розвитку та сутність і зміст професійного самовизначення сучасних старшокласників, що й стало предметом нашого експериментального дослідження.

У другому розділі – "Емпіричне вивчення становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення" - обґрунтовано методику констатувального експерименту; охарактеризовано методи дослідження; розкрито етапи та процедуру емпіричного вивчення становлення самооцінки, рівня домагань старшокласників і їх готовності до професійного самовизначення; представлено результати проведеного констатувального експерименту.

Теоретичну основу обґрунтування методики констатувального етапу дослідно-експериментальної роботи склали положення, сформульовані у працях К. Абульханової-Славської та Д. Леонтьєва щодо психологічного проектування особистості в найближче і далеке майбутнє, та дослідженнях І. Булах, С. Максименка та Р. Павелківа щодо зони найближчого розвитку як особливого і реального соціопсихологічного простору прогнозування становлення особистості у дитячому віці. Згідно з цими положеннями визначено, що рівень домагань старшокласника в структурі професійного самовизначення складає мотиваційну основу цього процесу, перспективу власного професійного майбутнього, а самооцінка - когнітивну здатність передбачати майбутнє, прогнозувати його, уявляти себе в ньому. Ці особистісні конструкти формують у структурі згаданої вище готовності практичну складову, яка задає зміст предметно-практичної діяльності старшокласника професійної спрямованості в середовищі профільного навчання. Значущість цього процесу (за В. М'ясищевим) актуалізується та розкривається через вплив суб'єктивно-особистісних факторів (соціальна ситуація розвитку та новоутворення особистості юнацького віку) й об'єктивно-принципових умов ставлення старшокласників до власного професійного майбутнього (професійно орієнтоване навчання як провідна діяльність старшокласників).

З метою експериментальної перевірки гіпотез, що були сформульовані в ході наукового пошуку, на базі загальноосвітніх навчальних закладів І-ІІІ ступеня № 24, 28 м. Рівне та у міжшкільному навчально-виробничому комбінаті м. Рівне нами було проведено констатувальний експеримент. Експеримент складався з двох етапів: 1) дослідження динаміки становлення самооцінки та рівня домагань учнів 10–11-х класів впродовж їх навчання в сучасній старшій профільній школі; 2) визначення типології професійного самовизначення старшокласників, в основі якої лежить узгодженість (неузгодженість) таких особистісних конструктів як самооцінка, рівень домагань і їхня готовність до професійного самовизначення. Загальна кількість досліджуваних на етапі пошукового дослідження становила 254 старшокласники (перший етап – 115 учнів 10–11 класів, другий етап – 139 учнів 11 класу).

Для досягнення мети першого етапу констатувального експерименту критерієм визначення психологічних особливостей становлення самооцінки та рівня домагань було обрано рівень їхньої диференційованості та узгодженості в учнів 10–11-х класів впродовж їх навчання в сучасній старшій профільній школі, а показниками - шкали методики Дембо-Рубінштейн у модифікації Г. Прихожан. Для визначення вікової динаміки розвитку самооцінки та рівня домагань старшокласників було проведено загалом три діагностичні зрізи: на початку навчання учнів 10 класу (39 осіб), на початку навчання юнаків і дівчат у 11 класі (38 юнаків і дівчат) та завершальний зріз на етапі закінчення старшокласниками загальноосвітньої школи (38 осіб).

Одержані середньостатистичні оцінки розвитку самооцінки, рівня домагань, їхньої диференційованості, когерентності (узгодженості) представлено на рисунку 1 і 2.

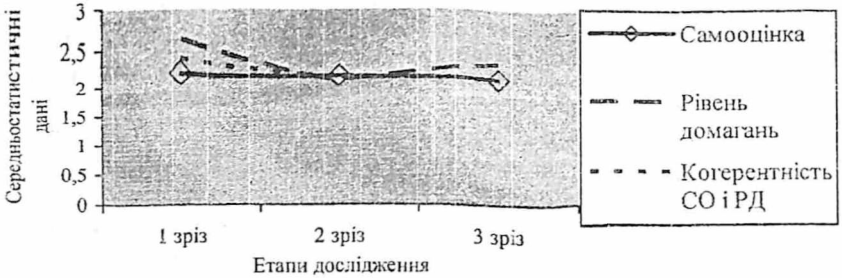

Рис. 1. Динаміка становлення самооцінки й рівня домагань старшокласників

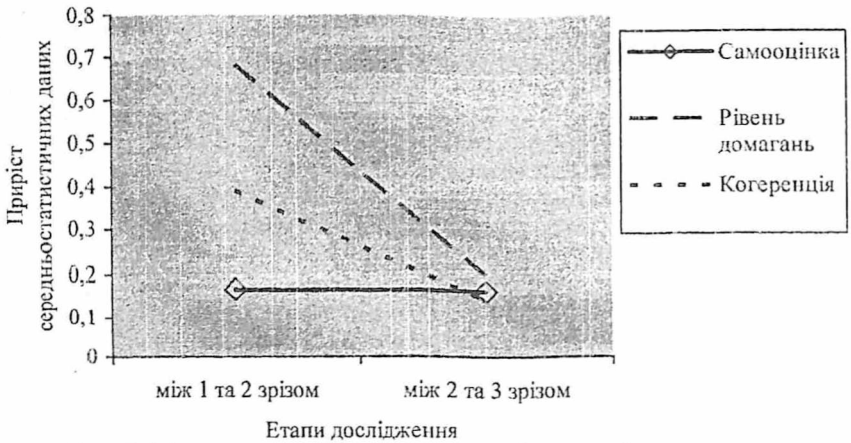

Рис. 2. Вікова динаміка когерентності самооцінки та рівня домагань старшокласників

Результати першого етапу констатувального експерименту (див. рис. 1 і 2) засвідчили:

– психологічною особливістю становлення самооцінки юнаків і дівчат є рівномірне зростання її диференційованості та адекватності за час їх навчання в сучасній старшій школі (приріст середньостатичних значень становить в цілому $^{\Delta}\overline{\chi}$ СО1-3 = 0,32; у 10 класі – $^{\Delta}\overline{\chi}$ СО1-2 = 0,17; в 11 класі - $^{\Delta}\overline{\chi}$ СО2-3 = 0,15);

– психологічною особливістю становлення рівня домагань старшокласників є гетерохронність (нерівномірність) зростання її диференційованості та реалістичності за час їх навчання в сучасній старшій школі (приріст середньостатичних значень становить в цілому $^{\Delta}\overline{\chi}$ РД1-3 = 0,49; у 10 класі – $^{\Delta}\overline{\chi}$ РД1-2 = 0,68; в 11 класі $^{\Delta}\overline{\chi}$ РД2-3 = 0,19);

– когерентність (дивергенція) самооцінки та рівня домагань старшокласників впродовж їх навчання в сучасній старшій школі виявляється, незважаючи на

нерівномірний процес їхнього становлення, в поступовому узгодженні середньостатистичних значень на, передусім, основі підвищення рівня диференційованості та адекватності самооцінки (ΔСО1-3 = 0,17; ΔРД1-3 = 0,1; конвергенція ΔК1-3 = 0,20).

На другому етапі констатувального експерименту, проведеного перед закінченням старшокласниками загальноосвітньої середньої школи, було досліджено стан сформованості самооцінки, рівня домагань і готовності юнаків та дівчат до професійного самовизначення, визначено типологію їх професійного самовизначення. Для досягнення мети другого етапу констатувального експерименту критеріями визначення розвитку складових трикутника професійного самовизначення обрано: когнітивну складність системи знань про обрану професію та її вимоги до професійно важливих якостей особистості, сформованість мотивів вибору професії і професійно орієнтованих вмінь та навичок юнаків і дівчат 14–17 років, адекватність самооцінки та реалістичність їхніх домагань. Показниками розроблених критеріїв виступили шкали таких методик: "Діагностики рівня розвитку готовності старшокласника до професійного самовизначення" Л. Кабардової у модифікації О. Мельника, адаптованої методики "Незакінчені речення", тестів "Мотивація досягнення" А. Мехрабіана і М. Магомед-Емінова, "Вольового самоконтролю" А. Зверкова та Е. Ейдмана, "Самооцінки" Р. Павелківа, "Рівня домагань" В. Гербачевського.

Результати комплексного вивчення складових трикутника професійного самовизначення сучасних старшокласників (див. табл. 1) дали підстави розподілити всіх учасників експерименту на групи з гармонійним, розбалансованим і дисгармонійним типом професійного самовизначення та дати психологічну характеристику кожному з них.

Таблиця 1

Типологія професійного самовизначення старшокласників

(абс./відн. значення)

Типологія професійного самовизначення старшокласників	Складові "трикутника професійного самовизначення" (N=254)			Середнє значення (у %)
	Рівень домагань	Самооцінка	ГСПС	
Гармонійний	51/20,40	31/12,21	28/11,02	14,54
Розбалансований	148/58,27	149/58,66	195/76,77	64,57
Дисгармонійний	55/21,33	74/29,13	31/12,21	20,89

Гармонійний тип (14,54 % учнів). Для старшокласників, віднесених нами до гармонійного типу, характерним є те, що вони не лише обрали майбутню професію, а й здійснюють конкретні кроки в оволодінні нею. Самооцінка та рівень домагань учнів цієї групи диференційовані й узгоджені. При цьому дещо завищений рівень домагань у контексті обраної професії дає їм змогу за рахунок адекватної самооцінки брати активну участь у різних видах пізнавально-практичної діяльності професійної спрямованості. Така незначна диспропорція тут виступає джерелом їх розвитку, спонукає до самовдосконалення відповідно до вимог обраної професії. Специфіка сучасного профільного навчання використовується ними для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії, яка ґрунтується на сформованих професійних інтересах та мотивах, пов'язаних з процесом праці. Юнаки і дівчата цієї групи наполегливі в досягненні мети та поставлених цілей.

Розбалансований тип (64,57 % учнів). Для старшокласників, віднесених нами до розбалансованого типу, характерним є те, що вони обрали лише сферу професійної діяльності. Тут рівень домагань обмежується рамками лише вступу до вищого навчального закладу, і це є для них актуальною і найважливішою ціллю пізнавально-перетворювальної діяльності професійної спрямованості. Це головна ознака розбалансування складових їхнього професійного самовизначення, яка стримує процеси узгодження складових трикутника професійного самовизначення за рахунок самопізнання, оцінки вимог сфери професійної праці, самооцінки та самовдосконалення. Наслідком цього є їхня активність, що обмежена вимогами вступу у вищий навчальний заклад. Специфіка сучасного профільного навчання використовується ними також лише для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії, обмеженої цим фактором. Тому юнаки і дівчата цієї групи наполегливі в досягненні мети та поставлених цілей лише в тих видах діяльності, які мають безпосереднє відношення до вступу у вищий навчальний заклад, продовження навчання у ВНЗ.

Дисгармонійний тип (20,89 % учнів). Для старшокласників, віднесених нами до дисгармонійного типу, характерним передусім є те, що у них виявляється глибока дивергенція між самооцінкою та рівнем домагань. При цьому вони межують на граничних рівнях, самооцінка неадекватна (суттєво завищена або занижена), рівень домагань нереалістичний або несформований взагалі. Проблема професійного самовизначення для учнів цієї групи є неактуальною, вони обрали майбутню професію й тому не беруть активної участі в пізнавально-перетворювальній діяльності професійної спрямованості.

В цілому результати першого та другого етапу констатувального експерименту підтвердили припущення щодо необхідності створення корекційно-розвивальної програми психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників на основі корекції самооцінки та формування реалістичного рівня домагань.

У третьому розділі – "Експериментальна програма психологічного супроводу становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення" – представлено розроблену модель психологічного супроводу формування самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення; розкрито методику формувального експерименту і корекційно-розвивальну програму формування самооцінки, рівня домагань старшокласників і їх готовності до професійного самовизначення; висвітлено та проаналізовано результати проведеного формувального етапу дисертаційного дослідження.

Теоретичний аналіз проблеми та результати констатувального експерименту дали змогу розробити розвивально-корекційну програму професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання. Теоретико-методологічним підґрунтям її розроблення стали такі концептуальні положення: моделювання психолого-педагогічних умов, які активізують механізми саморозвитку зростаючої особистості, спонукають її до активної пізнавально-рефлексивної та предметно-практичної діяльності, формують уміння самостійно приймати рішення й відповідати за них (С. Максименко); теорія та методика психологічного супроводу (І. Булах, А. Деркач, Л. Долинська, І. Мартинюк, В. Моргун, Р. Павелків та ін.); проектування розвитку особистості та професійного самовизначення старшокласників (К. Абульханова-Славська, М. Маркова, С. Максименко, К. Платонов М. Пряжніков,

В. Рибалка, В. Синявський, Б. Федоришин, В.Чернобровкін, К. Шкарлатюк та ін.).

Розроблена нами розвивально-корекційна програма психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників (див. рис. 3) у своїй сукупності репрезентує напрями, зміст та етапи профорієнтаційної роботи практичного психолога в умовах профільного навчання в старшій школі. При цьому специфіка профільного навчання учнів 10–11 класів та взаємозв'язок кожного начального профілю з визначеною сферою професійної діяльності людини утворюють професійно орієнтоване середовище цієї активності, в якій старшокласники через предметно-практичну, дослідницько-пошукову та інші види діяльності ставлять цілі, досягають їх, мріють про майбутні професійні звершення в конкретній сфері професійної діяльності й активно їх реалізують. У авторській моделі "трикутник професійного самовизначення старшокласника" розкривається динаміка становлення самооцінки старшокласника, яка задається через оцінку вимог обраної або бажаної професії, представленої рівнем домагань в конкретній сфері професійної діяльності. При цьому професійні домагання свідчать про те, що учень обрав майбутню професію ("хочу") і сформулював відповідні цілі (актуальну, реальну та ідеальну) в її оволодінні.

Самооцінка старшокласника у контексті обраної професії розкриває те, що він має, які в нього особистісні досягнення та як оцінює їх на етапі вибору професії. А оцінка вимог ринку праці до виконавців обраної професії розкриває досягнутий рівень розвитку професійно важливих якостей ("можу") і збагачує зміст цілей тим, що в майбутньому планується досягнути. В цьому трикутнику готовність до професійного самовизначення свідчить про те, що майбутню професію обрано й здійснюються конкретні кроки у її оволодінні в межах вікових можливостей ("дію"). Ці межі розкривають специфіку реалізації актуальної цілі.

Згадані нами положення уможливили розробку змісту діагностичного етапу формувального експерименту, який забезпечує розподіл учнів старших класів на групи, та розвивально-корекційного, зміст якого диференціюється залежно від гармонійного, розбалансованого та дисгармонійного типу професійного самовизначення старшокласників. Для доведення гіпотези щодо взаємозв'язку складових трикутника професійного самовизначення, узгодженість (неузгодженість) між якими задає напрями профорієнтаційної роботи практичного психолога в сучасній профільній школі, було проведено формувальний експеримент. Дослідження проводилося на базі загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступеня № 24, 28 м. Рівне, у міжшкільному навчально-виробничому комбінаті м. Рівне. В ньому взяли участь 281 старшокласник (експериментальна група – 134 учні і контрольна група – 147 осіб). Формувальний експеримент проводився впродовж двох років (2010–2011 рр.).

Діагностичний етап формувального експерименту мав дві мети: діагностика рівня професійних домагань учнів, сформованої у них самооцінки (в контексті обраної професії) та психологічної готовності до професійного самовизначення (практичної реалізації бажань і можливостей), результати яких складали основу для розподілу їх на групи з відповідним типом професійного самовизначення (гармонійний, розбалансований, дисгармонійних) для розгортання майбутньої розвивально-корекційної роботи; комплектування профільних класів залежно від уподобань юнаків і дівчат, їхніх можливостей в оволодінні змістом навчального профілю, досягнутими на цьому етапі можливостями та потенціалом особистісного та професійного розвитку в майбутньому.

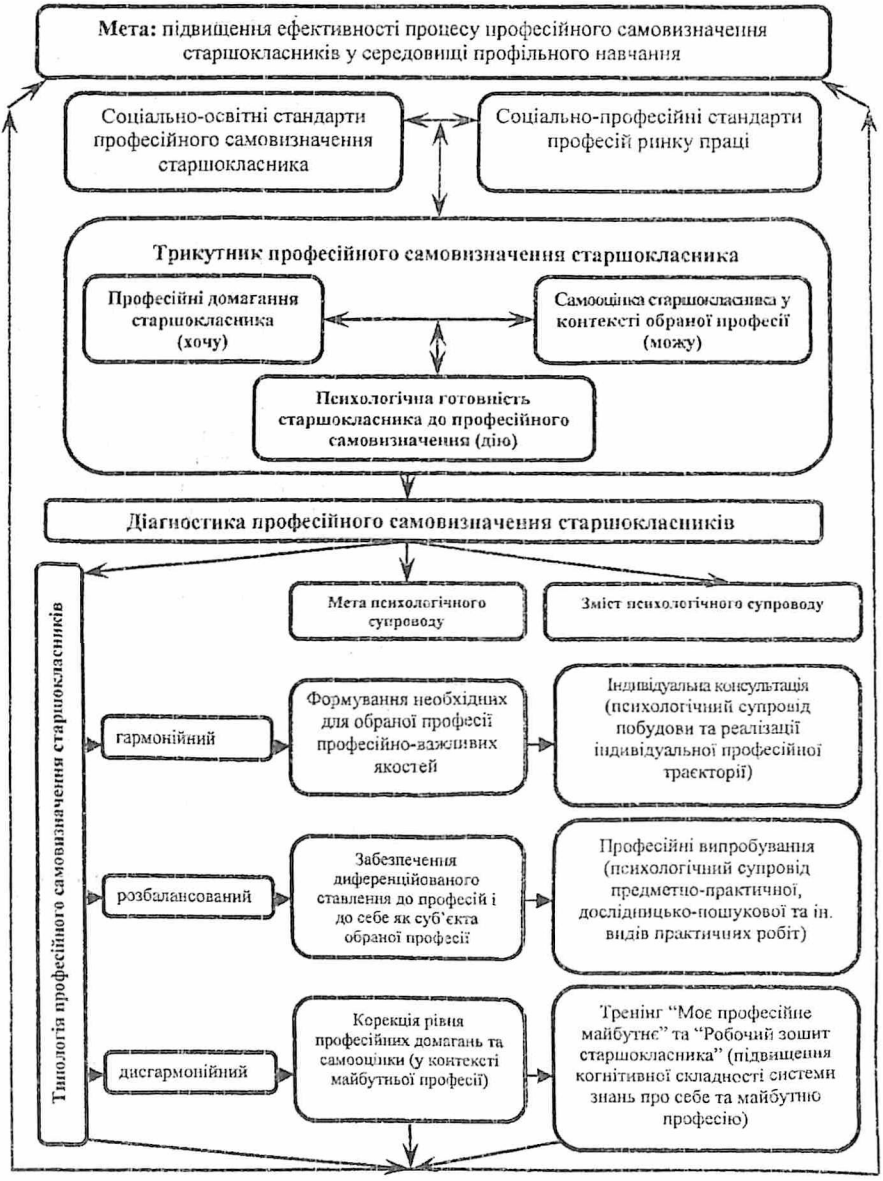

Рис. 3. Розвивально-корекційна програма психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників

Основною формою психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, віднесених нами до групи гармонійного типу, була обрана індивідуальна профконсультація, в процесі якої юнаки і дівчата вибудовували та розпочинали реалізувати індивідуальну освітню траєкторію. Для її організації та проведення в умовах профільного навчання нами була обрана професіограма професії. Зібрана, поглиблена та систематизована під час індивідуальної профконсультації професіографічна інформація, результати тестування та реальних практичних справ професійної спрямованості фіксувалася і накопичувалася учнем у розробленому нами для цієї мети "Робочому зошиті". Передбачалося, що такий вид профорієнтаційної активності учнів за час їх навчання в старшій профільній школі перетворить рівень професійних домагань спочатку в конкретно складену індивідуальну освітню траєкторію, а згодом в індивідуальну професійну траєкторію, які ґрунтовно будуть розроблені й активно реалізуються. Така робота шкільного психолога проводилася у формі разових короткострокових профконсультаційних зустрічей, час і місце проведення яких жорстко не регламентувалися.

Психологічний супровід професійного самовизначення старшокласників, віднесених нами до групи розбалансованого типу, містить систему багаторазових і чітко регламентованих індивідуальних (визначені та затверджені графіком надання профконсультацій з розрахунку двох академічних годин один раз на тиждень) та групових профконсультацій (графік таких консультацій гнучкий, визначався наповнюваністю і станом комплектування відповідних груп). Організація такої профконсультаційної роботи створювала систему психологічного супроводу профільної, навчальної, предметно-практичної, дослідницько-пошукової, проектної та інших видів практичних робіт професійної спрямованості, виконання яких збалансовує (узгоджує) складові "трикутника професійного самовизначення старшокласника" й у такий спосіб підвищує ефективність цього процесу. При цьому її основним змістом визначено забезпечення диференційованого ставлення учнів до професій і до себе як суб'єкта обраної професії. Тут одержані результати фіксувалися у розробленому "Робочому зошиті".

Для старшокласників експериментальної групи, які були віднесені нами до дисгармонійного типу професійного самовизначення і для яких найважливішою характеристикою є неузгодженість та надзвичайна розбалансованість складових "трикутника професійного самовизначення", зміст психологічного супроводу професійного самовизначення спрямовувався на корекцію рівня професійних домагань, самооцінки (у контексті майбутньої професії), їх збалансування та когеренцію. Головною формою організації профорієнтаційної роботи практичного психолога зі старшокласниками цієї групи була обрана групова профконсультація у формі тренінгу. З цією метою нами було розроблено та апробовано профорієнтаційний тренінг "Моє професійне майбутнє" та "Робочий зошит старшокласника". При цьому ведення робочого зошита під час тренінгу і передбачених ним для цієї експериментальної групи учнів самостійних і домашніх робіт було обов'язковим. Мета розробленого нами тренінгу "Моє професійне майбутнє" полягає у формуванні в учнів 10-11-х класів адекватної самооцінки, реалістичних і дієвих професійних домагань у середовищі профільного навчання. Основний зміст – корекція самооцінки у контексті майбутньої (обраної, бажаної) професії; формування реалістичних і дієвих професійних домагань; узгодження професійних домагань та самооцінки в процесі групового спілкування; розвиток профорієнтаційних вмінь під час виконання практичної діяльності професійної спрямованості; оволодіння прийомами моделювання професійного майбутнього

(постановка актуальної, реальної та ідеальної мети) під час виконання завдань професійних випробувань.

Для доведення ефективності апробованої нами розвивально-корекційної програми, яка передбачала диференціацію змісту психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників залежно від гармонійного, розбалансованого та дисгармонійного типу професійного самовизначення, було проведено діагностичний зріз до і після формувального експерименту. Одержані результати представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка розвитку складових "трикутника професійного самовизначення старшокласників" в експериментальній і контрольній групі до і після проведення формувального експерименту ((N=281)

Складові "трикутника професійного самовизначення"	До експерименту						Після експерименту						Динаміка	
	$\bar{x}$		g		V		$\bar{x}$		g		V		$\Delta\bar{x}$	
	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е	К	Е
Рівень домагань	2,31	2,31	0,54	0,65	23,25	27,9	1,91	1,79	0,63	0,58	32,75	32,32	+0,4	+0,52
Самооцінка	2,64	2,67	0,60	0,59	22,85	22,44	2,14	1,86	0,67	0,59	31,55	32,03	+0,5	+0,81
ГСПС	2,55	2,57	0,60	0,62	23,64	24,62	1,98	1,89	0,62	0,47	30,96	24,77	+0,57	+0,63

Аналіз розвитку у старшокласників показників складових "трикутника професійного самовизначення" (самооцінка, рівень домагань, готовність до професійного самовизначення) в експериментальній і контрольній групі до початку та після закінчення експерименту засвідчив про їх динаміку в обох групах. Проте в експериментальній такі результати виявилися більш вагомими. Підтвердженням цього є перевищення значення числового показника стандартного відхилення в експериментальній групі на +0,11 числових значень (у контрольній групі середнє значення – 0,65, в експериментальній групі – 0,54). Крім того, за час експерименту відбулися суттєві зрушення і в середньостатистичному значенні складових трикутника професійного самовизначення (у контрольній групі приріст середньостатистичного значення ($\bar{x}$) зріс на +0,4– 0,57, в експериментальній групі на +0,52–0,63), що також за умови суттєвої різниці в зміні міри розсіювання (g) навколо цих середньостатистичних даних (в експериментальній групі – 0,58, в контрольній – 0,63) фіксує результативність розробленої розвивально-корекційної програми.

Отже, результати формувального етапу дослідно-експериментальної роботи засвідчили, що розроблена нами розвивально-корекційна програма психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання позитивно впливає на професійне самовизначення особистості в ранній юності. Це дає підстави стверджувати, що формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення на основі розвитку реалістичних професійних

домагань, які ґрунтуються на адекватній самооцінці, суттєво підвищує ефективність процесу професійного самовизначення в цілому. Означений вище висновок свідчить про те, що самооцінка й рівень домагань старшокласників, їх психологічні особливості, виступають детермінантою професійного самовизначення юнаків і дівчат на етапі закінчення загальноосвітньої середньої школи.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило наше припущення та дозволило сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми психологічних детермінант професійного самовизначення старшокласників, яке виявляється у тому, що когерентність (узгодженість) та дивергенція (неузгодженість) самооцінки, рівня домагань і готовності старшокласника до професійного самовизначення, які утворюють "трикутник професійного самовизначення", визначає типологію професійного самовизначення особистості в ранній юності та зумовлює зміст психологічного супроводу підвищення професійного самовизначення старшокласника у середовищі профільного навчання.

1. Самооцінка, рівень домагань та досягнення індивіда є джерелом розвитку особистості у значущих для неї видах діяльності, а їхній взаємозв'язок виступає детермінантою цілепокладання. Психологічними особливостями такого взаємозв'язку є їхня варіативність, гнучкість та значущість, які забезпечують людині можливість без напруження і легко для захисту своєї самооцінки розмежувати ідеальну, загальну та актуальну ціль. Самооцінка старшокласника містить у собі знання про власну самоцінність, оцінку самого себе через ієрархію значущих цінностей. Вона є формою відображення людиною самої себе як особливого об'єкта пізнання, її особистісної сутності, міри її орієнтації на суспільно вироблені вимоги. Рівень домагань старшокласника – це його прагнення досягнути цілей тієї складності, на яку він уважає себе здатним. В її основі лежить така оцінка власних можливостей, збереження якої стало для особистості потребою.

2. В сучасних умовах самооцінка та рівень домагань, їх взаємозв'язок та значущість для розвитку особистості набули нового змісту завдяки досягненням у розкритті вченими психологічних механізмів та особливостей функціонування процесів не лише свідомості, а й самосвідомості. Ці результати уможливили висновок щодо значущості самосвідомості та її таких провідних конструктів як самооцінка та домагання в професійному самовизначенні особистості, які забезпечують репрезентацію суб'єктивної картини бажаного професійного майбутнього. Процес їхнього розвитку тривалий і складний, він набуває на різних вікових етапах своїх особливостей, збагачуючись новим психологічним змістом. Результатом професійного самовизначення у ранній юності є психологічна готовність до професійного самовизначення, яка свідчить про уточнення майбутнього соціально-професійного статусу й початок формування необхідних для обраної професії професійно-важливих якостей в умовах поглибленого вивчення профільних навчальних предметів. Самооцінка та рівень домагань виступають необхідною умовою та джерелом професійного самовизначення особистості в ранній юності в значущих для нього видах діяльності. Їхній взаємозв'язок забезпечує репрезентацію суб'єктивної картини бажаного професійного майбутнього. В сучасних дослідженнях вивчаються, передусім, психологічні особливості становлення самооцінки зростаючої особистості. При цьому

рівень домагань в структурі професійного самовизначення старшокласників залишається поза їхньою увагою.

3. Існує тісний взаємозв'язок самооцінки, рівня домагань та готовності старшокласника до професійного самовизначення. Когерентність цих феноменів задає специфіку та психологічні особливості процесу професійного самовизначення в ранній юності. Такий взаємозв'язок названий нами "трикутником професійного самовизначення", в якому динаміка становлення самооцінки старшокласника задається через оцінку вимог обраної або бажаної професії та рівня домагань в конкретній сфері професійної діяльності, заданої напрямом профільного навчання. Психологічною особливістю становлення самооцінки юнаків і дівчат є рівномірне зростання її диференційованості та адекватності за час їх навчання в сучасній старшій школі, рівня домагань старшокласників – гетерохронність; когерентність (дивергенція) самооцінки та рівня домагань старшокласників впродовж їх навчання в сучасній старшій школі виявляється в поступовому їх узгодженні на основі, передусім, підвищення рівня диференційованості та адекватності самооцінки.

4. Когерентність (узгодженість) та дивергенція (неузгодженість) самооцінки, рівня домагань і готовності старшокласника до професійного самовизначення утворюють "трикутник професійного самовизначення". Взаємозв'язок складових "трикутника професійного самовизначення" визначає гармонійний (14,54 % осіб), розбалансований (64,57 % учнів) і дисгармонійний (20,89 % юнаків і дівчат) типи професійного самовизначення особистості в ранній юності й цим зумовлює зміст психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласника у середовищі профільного навчання.

5. Переважання у старшокласників розбалансованого та дисгармонійного типів професійного самовизначення зумовлюють необхідність проведення спеціальної корекційно-розвивальної роботи, яка базується на взаємозв'язку самооцінки, рівня домагань і готовності старшокласника до професійного самовизначення з метою їх активізації в умовах профільного навчання. Узгодженість (розбалансованість) складових трикутника професійного самовизначення задає напрями профорієнтаційної роботи практичного психолога в сучасній профільній школі, зміст яких визначається залежно від розподілу старшокласників на групи з гармонійним, розбалансованим та дисгармонійним типом професійного самовизначення.

Ефективною формою психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників гармонійного типу є індивідуальна профконсультація, в процесі якої юнаки і дівчата вибудовують та розпочинають реалізувати індивідуальну освітню траєкторію. Така робота шкільного психолога проводиться у формі разових або ж короткотермінових профконсультаційних зустрічей, час і місце проведення яких жорстко не регламентуються. Доцільною формою психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників розбалансованого типу є система багаторазових і чітко регламентованих індивідуальних та групових профконсультацій. Для старшокласників дисгармонійного типу професійного самовизначення зміст психологічного супроводу має бути спрямований на корекцію рівня професійних домагань, самооцінки (у контексті майбутньої професії), їх збалансування та когеренцію, а ефективною формою організації профорієнтаційної роботи практичного психолога зі старшокласниками цієї групи є групова профконсультація у формі тренінгу.

Збільшення кількості старшокласників дисгармонійного та розбалансованого типу професійного самовизначення підтвердило висунуту нами гіпотезу і продемонструвало

ефективність запропонованої корекційно-розвивальної програми, спрямованої на розвиток адекватної самооцінки, реалістичного рівня домагань та готовності до професійного самовизначення.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми дослідження особливостей становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення. Подальшого вивчення потребують питання щодо зв'язку самооцінки та рівня домагань старшокласника з іншими особистісними характеристиками, виявлення значущості різних чинників професійного самовизначення у різні вікові періоди професійного становлення особистості.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Кулаков Р. С. Самооцінка й професійні домагання у структурі професійного самовизначення особистості / Р. С. Кулаков // Наукові записки Національного університету "Острозька академія", серія "Психологія і педагогіка". – Острог: Національний ун-т "Острозька академія", 2008. – Вип. 10. – С. 163–170.

2. Кулаков Р. С. Психологічні особливості самооцінки й професійних домагань особистості в ранній юності / Р. С. Кулаков // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / За ред. С. Д. Максименка. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2008. – Том X. – Вип. 7. – С. 230–240.

3. Кулаков Р. С. Профконсультаційний супровід професійного самовизначення старшокласника / Р. С. Кулаков // Збірник наукових праць "Актуальні проблеми психології: екологічна психологія" / За ред. С. Д. Максименка. – Вип. 20. – Т. 7. – Ч. 1. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 221–225.

4. Кулаков Р. С. Формування професійних домагань та самооцінки учнів 10–11 класів у процесі профільного навчання / Р. С. Кулаков // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, І-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України "Проблеми сучасної психології" / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 4. – Кам'янець-Подільський: "Аксіома", 2009. – С. 137–147.

5. Кулаков Р. С. Професійні домагання сучасних старшокласників / Р. С. Кулаков //Наук. часопис НПУ імені М.П.Драгоманова, серія № 12 "Психологічні науки". – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 25 (49). – С. 94–100.

6. Кулаков Р. С. Професійне самовизначення особистості: критерії та показники її сформованості в ранній юності / Р. С. Кулаков // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, І-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України "Проблеми сучасної психології" / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 8. – Кам'янець-Подільський: "Аксіома", 2010. – С. 555–565.

7. Кулаков Р. С. Тренінг професійного самовизначення (на основі формування самооцінки й професійних домагань) / Р. С. Кулаков // Наук. записки Нац. ун-ту "Острозька академія", серія "Психологія і педагогіка". – Острог: Національний ун-т "Острозька академія", 2011. – Вип. 17. С. 208–218.

Статті у матеріалах науково-практичних конференцій

1. Кулаков Р.С. Психологічні аспекти професійного самовизначення у ранньому

юнацькому віці / Р.С.Кулаков // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих науковців "Психічне здоров'я особистості" (4-5 квітня 2008 р. м. Рівне). – Випуск 1. – Рівне: РДГУ, 2008. – С.58–62.

2. Кулаков Р.С. Психологічні особливості професійного самовизначення у ранній юності / Р. С. Кулаков // Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців "Наука, освіта, суспільство очима молодих" (15-16 травня 2008 р., м. Рівне.). – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 136–138.

3. Кулаков Р. С. Психологічні аспекти та бар'єри професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці / Р. С. Кулаков // Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців "Наука, освіта, суспільство очима молодих". – Рівне: РДГУ, 2010. – Ч. 1. С. 174 –176.

4. Кулаков Р. С. Психологічна підтримка професійних випробувань старшокласників на етапі їх профільного навчання / Р. С. Кулаков // Матеріали ІІ Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (19-20 квітня 2010р., м. Київ). – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агенство", 2010. – Т. ІІІ. – С. 102–105.

Інші публікації:

1. Кулаков Р. С. Роль знаково-контекстного спілкування у процесі професійно-предметної та соціальної підготовки старшокласників / Р. С. Кулаков // Наук. записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту "Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти". – Рівне: РДГУ, 2007. – Вип. 38. – С. 281–285.

2. Кулаков Р. С. Мотиваційні чинники професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці / Р. С. Кулаков // Наук. записки Рівненського держ. гуманітарного ун-ту "Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти". – Рівне: РДГУ, 2010. – Вип. 43. – С. 48 – 51.

АНОТАЦІЇ

Кулаков Р. С. Особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2013.

Дисертація присвячена теоретико-експериментальному дослідженню проблеми становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення. У роботі представлено аналіз провідних дослідницьких парадигм та психолого-педагогічних підходів до визначення сутності понять "самооцінка старшокласника", "рівень домагань старшокласника" і "готовність старшокласника до професійного самовизначення"; досліджено особливості становлення самооцінки та рівня домагань особистості раннього юнацького віку, когерентність яких задає специфіку та психологічні особливості процесу їхнього професійного самовизначення; експериментально виявлено, що самооцінка, рівень домагань і готовність до професійного самовизначення утворюють "трикутник професійного самовизначення

старшокласника", в якому узгодженість (розбалансованість) його складових визначає типологію професійного самовизначення старшокласника.

Обгрунтовано, розроблено, апробовано та доведено ефективність розвивально-корекційної програми психологічного супроводу професійного самовизначення особистості на основі корекції самооцінки, формування реалістичного рівня домагань старшокласників в умовах профільного навчання в старшій школі.

Ключові слова: професійне самовизначення, самооцінка, рівень домагань, готовність старшокласника до професійного самовизначення, психологічний супровід.

Кулаков Р. С. Особенности становления самооценки и уровня притязаний старшеклассников как психологических детерминант их профессионального самоопределения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2013.

Диссертация посвящена теоретико-экспериментальному исследованию проблемы становления самооценки и уровня притязаний старшеклассников как психологических детерминант их профессионального самоопределения.

В работе проанализированы ведущие исследовательские парадигмы и психолого-педагогические подходы определения сущности понятий "самооценка" (ценность, значимость, которой наделяет себя индивид в целом и отдельные аспекты своей личности), "уровень притязаний" (желание личности достигнуть целей определенного уровня сложности, которые, по ее мнению, можно реализовать на основании своих способностей и самооценки, сохранение которой стало для нее потребностью), "готовность старшеклассников к профессиональному самоопределению" (личностное образование, сущность которого в раннем юношеском возрасте имеет своей целью конкретизировать будущий социальный статус и характеризуется началом формирования необходимых для избранной профессии профессионально важных качеств в условиях углубленного изучения профильных учебных предметов).

Теоретически обоснована психологическая взаимосвязь самооценки и уровня притязаний, которая выступает необходимым условием и движущей силой профессионального самоопределения личности старшеклассника. Их взаимосвязь обеспечивает репрезентацию субъективной картины желаемого профессионального будущего.

Экспериментально подтверждено взаимосвязь самооценки старшеклассника, уровня притязаний и его психологической готовности к профессиональному самоопределению, конвергенция (согласованность) которых определяет специфику и психологические особенности процесса профессионального самоопределения личности в ранней юности. Эта взаимосвязь в диссертации определена как "треугольник профессионального самоопределения". В зависимости от согласованности этих личностных конструктов экспериментальным путем определены и раскрыты психологические особенности типов профессионального самоопределения: гармонический, разбалансированный и дисгармонический. Эти данные обусловили необходимость разработки специальной коррекционно-развивающей программы психологического сопровождения профессионального самоопределения школьников в условиях профильного обучения.

Экспериментальным путем определена эффективность коррекционно-развивающей программы, содержание и психолого-педагогические средства которой дифференцировались в зависимости от типа профессионального самоопределения старшеклассников.

Полученные статистические данные формирующего эксперимента подтвердили сформулированную гипотезу и продемонстрировали эффективность разработанной коррекционно-развивающей программы психологического сопровождения профессионального самоопределения старшеклассников.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, самооценка, уровень притязаний, психологическое сопровождение.

Kulakov R.S. Peculiarities of senior pupils' self-esteem formation and level of claims as psychological determinants of their professional self-determination. – Manuscript.

The thesis for Candidate of Psychology Degree in speciality 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – M.P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2013.

Thesis deals with theoretical and experimental research of senior pupils' self-esteem formation and level of claims as psychological determinants of their professional self-determination. The analysis of leading explorative paradigms, psychological and pedagogical approaches to defining essence of notions "senior pupil's self-esteem" "level of senior pupil's claims" and "senior pupil's readiness to professional self-determination" is represented in the work; peculiarities of self-esteem formation and level of personality claims in his\her young adolescence, which coherence defines specificity and psychological peculiarities of their professional self-determination process are researched; it is proved experimentally that self-esteem, level of claims and readiness for professional self-determination form "senior pupil's professional self-determination triangle", in which consistency (imbalance) of its components defines typology of senior pupil's professional self-determination.

The efficiency of developing and correctional program of psychological accompaniment of personality's professional self-determination based on self-esteem correction, formation of realistic level of senior pupils' claims in the conditions of specialized education is substantiated, developed and demonstrated.

Key words: professional self-determination, self-esteem, level of claims, senior pupil's readiness for professional self-determination, psychological accompaniment.

НБ НПУ
100161651

Підписано до друку 29.01.13 р. Формат 60х90/20
Ум. друк. арк. 0,9. Замовлення № 561/3

Редакційно-видавничий відділ
Рівненського державного гуманітарного університету
33028, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12